

van de Amerikaanse afgescheiden gemeenten. In Nederland vindt onder leiding van Abraham Kuiper in 1886 een tweede afscheiding van de Hervormde Kerk plaats, de Doleantie. In 1892 verenigen deze dolerenden zich met de Christelijk Gereformeerde Kerken tot de Gereformeerde Kerken in Nederland. Beets' optimisme over de mogelijkheid van een soortgelijke hereniging van CRC en RCA in Amerika omstreeks 1892 verandert in een diepgaand pessimisme twintig jaar later. Maar als Beets leider wordt van de evangelisatie van de CRC, wordt hij weer optimistischer, geïnspireerd door de contacten met de RCA-evangelisatie.

George Harinck, 'The secession of 1834 as frame of reference. H. Bouwman and the historiography of the Reformed Churches in the nineteenth century' (141-153), vergelijkt het werk van Henry Beets en de eveneens Amerikaanse historicus Henry E. Dosker (1855-1926) met het werk van de Nederlandse kerkhistoricus Harm Bouwman (1863-1933). Zij analyseren alle drie het gereformeerde verleden vanuit de Nederlandse achtergrond, en beschouwen de ontwikkelingen in Nederland in 1834 en in de Verenigde Staten in 1857 dan ook als identiek. De afsluiting van Harinck — 'It would take almost a century before church historians would better recognize that the history of the American churches had its own dynamics' — klinkt in een artikel van een redacteur naar mijn smaak te veel als een zelfverdediging.

Ruud van den Berg

B. Laan, e. a., ed., *Achter gesloten deuren. Bronnen voor interieurhistorisch onderzoek 1800-1950* (Jaarboek Cuypersgenootschap, XVI (2000); Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000, 120 blz., €17,92, ISBN 90 6450 418 0).

De meeste historici weten wel dat boedelinventarissen een belangrijke bron kunnen zijn voor het interieurhistorisch onderzoek. In deze bundel is een artikel opgenomen van een expert op dit gebied, Thera Wijsenbeek-Olthuis, die alle voor- en nadelen van de bron nog eens op een rijtje zet. Verrassender voor niet-kunsthistorici zijn de andere artikelen in deze aardige, en doorgaans fraai geïllustreerde bundel. In de bijdrage met de intrigerende titel 'De poefjes van Schindler. Over de plattegrondtekening en het interieur' schetst Dirk Baalman hoe door het samenspel, en soms uiteenlopende verlangens, van architecten en opdrachtgevers woningen worden ontworpen, waarbij in de plattegronden door de ontwerpers alvast meubelen, poefjes bijvoorbeeld, worden ingetekend. De architect geeft aan hoe de ruimten gebruikt moeten worden. Dat laatste is een indicatie voor de grens aan de bruikbaarheid van de bron: het door de architect uitgedachte interieur is zelden hetzelfde als dat wat de opdrachtgever er daadwerkelijk neerzet, om maar niet te spreken van wat latere bewoners doen. Voor de *wooncultuur* is deze bron dus van beperkte waarde. Jammer dat de plattegronden waarover het gaat op vergrootglasniveau zijn afgebeeld, en dat het wat vaag blijft of er nu veel of weinig van dit soort materiaal is overgeleverd.

Vanzelfsprekend past in deze bundel ook een artikel over de visuele verbeelding van het interieur. Titus Eliëns toont aan hoe gemakkelijk de hedendaagse beschouwer een interieur als 'negentiende-eeuws' bestempelt, als het schilderij of de tekening uit die periode stamt. Veel afbeeldingen beoogden nu eenmaal niet om een bestaand interieur waarheidsgetrouw weer te geven. In zijn artikel staat Eliëns vrij lang stil bij een unieke serie van ruim twintig negentiende-eeuwse interieurportretten, aquarellen van een huis aan de P. C. Hooftstraat. Vooral door haar omvang is deze serie bijzonder, maar ook in andere collecties zijn er veel schilderijen, tekeningen, aquarellen en later in de negentiende eeuw, foto's te vinden, die een belangrijke bron vormen in het interieuronderzoek. Net als vrijwel alle andere auteurs in deze bundel pleit hij

voor een combinatie van bronnen. Alleen schilderijen of alleen boedelinventarissen zijn niet genoeg, juist hun combinatie levert veel op.

Interieurfoto's zijn ook het onderwerp van het artikel van Irene Cieraad. Dit vond ik het beste artikel uit de bundel, omdat zij systematisch ingaat op vragen als: waar is dit soort materiaal te vinden, hoe zorg je dat je een sociale en geografische spreiding krijgt in je bronnen, hoe betrouwbaar zijn de kiekjes, die bijvoorbeeld speciaal werden gemaakt om misstanden aan te tonen? Gaat dan het om uitzonderingen of gangbare woonsituaties?

Twee artikelen gaan over restauratie. Maarten Fritz bespreekt de problemen rond de restauratie van het landhuis Koningshof te Overveen, dat van 1900 dateert. Op zichzelf is het wel interessant om te lezen hoe laagje voor laagje de verf wordt afgepeld om de oorspronkelijke kleur te vinden, of hoe met behulp van de computer het oude behang wordt gereconstrueerd. Het huis wordt daarmee zelf een bron voor het onderzoek naar het interieur. Het artikel past daarom wel in deze bundel, maar het hele verhaal is wel erg toegespitst op één object. Hetzelfde geldt voor de bijdrage van Joris Molenaar, die de reconstructie beschrijft van het oorspronkelijke interieur van het huis Sonneveld te Rotterdam, dat tussen 1928 en 1930 werd gebouwd. Beide artikelen laten overigens goed zien voor welke moeilijke keuzen de restaurateurs voortdurend staan: een volledige reconstructie is vaak onbetaalbaar en het resultaat is een museum, geen woonhuisinterieur.

Op vertrouwder terrein voor historici ligt het artikel van Désirée Koninx en Barbara Laan, die zich afvragen in hoeverre romans en novellen gebruikt kunnen worden in het interieur-historisch onderzoek. De auteurs concluderen dat een literaire tekst een beeld geeft, geen afbeelding van een mogelijk interieur (98). Gelukkig maar, want er wordt nogal eens lichtvaardig omgesprongen met informatie uit romans. Dat is in dit genuanceerde artikel beslist niet het geval. Naast de constatering dat romans ons kunnen informeren over het woongedrag, of in bredere zin, over de sociale betekenis van een interieur, hebben de auteurs oog voor het feit dat een interieurbeschrijving tevens een specifieke functie heeft in een roman. De romanschrijver gebruikt deze om de sociale identiteit van de personages te schetsen, niet om het nageslacht te laten weten hoe men woonde. Terecht constateren Koninx en Laan dat ook hier de combinatie van verschillende bronnen noodzakelijk is. Zij noemen ook de in deze bundel niet behandelde egodocumenten. De laatste bijdrage in deze bundel is een interview met Karin Gaillard, die een onderzoek doet op basis van ongeveer 200 woonadviesboeken uit de periode 1860-2000. Waarom uitspraken over de waarde van deze bron niet in een 'gewoon' artikel gegoten zijn, maar in een interview-vorm is me een raadsel. Wel weer fascinerende illustraties. Alles bij elkaar een leuke, interessante bundel, die een scala aan bronnen behandelt, met een korte, heldere inleiding van Barbara Laan en een mooie vormgeving.

Boudien de Vries

J. Vos, *Democratisering van de schoonheid. Twee eeuwen scholing in de kunsten* (Nijmegen: SUN, 1999, 431 blz., €22,46, ISBN 90 6168 686 5).

Vos, in 1993 gepromoveerd op muziek en de jeugdbeweging in het Interbellum, heeft met deze nieuwe studie een uitvoerig en gedegen overzicht verschaft van de relatie tussen kunst en opvoeding gedurende de afgelopen tweehonderd jaar in Nederland. Hij onderscheidt daarin vier perioden, twee lange en twee korte. De eerste loopt van 1800 tot 1870; schoonheid en standsbesef zijn de sleuteltermen voor deze periode. Het pedagogisch optimisme van de Verlichting bevorderde kunst in dienst van beschaving. In deze tijd was die kunst vooral muziek.